

Сидоренко В.В. Деструктивні моделі комунікативної стратегії і тактики в організації педагогічного спілкування вчителя української мови і літератури / В.В. Сидоренко // Наукова скарбниця освіти Донеччини. – Донецьк. – 2012. – № 2(11). – С. 51-54.

УДК 378.14:811.161.2

Сидоренко В.В., доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін та методики їх викладання Донецького облППО, к.філол.н., доцент

ДЕСТРУКТИВНІ МОДЕЛІ КОМУНІКАТИВНОЇ СТРАТЕГІЇ І ТАКТИКИ В ОРГАНІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ ВЧИТЕЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ

Сидоренко В.В. Деструктивні моделі комунікативної стратегії і тактики в організації педагогічного спілкування вчителя української мови і літератури.

У науковій розробці ґрунтовно розглянуто моделі спілкування вчителя-словесника з дітьми, аргументовано вибір продуктивної комунікативної стратегії і тактики, стилю педагогічного спілкування для здійснення майстерної педагогічної взаємодії.

Ключові слова: професійно-педагогічне спілкування, модель спілкування, комунікативна стратегія.

Сидоренко В.В. Деструктивные модели коммуникативной стратегии и тактики в организации педагогического общения учителя украинского языка и литературы.

В статье рассмотрены модели общения учителя-словесника с детьми, аргументировано выбор продуктивной коммуникативной стратегии и тактики, стиля педагогического общения для осуществления эффективного педагогического взаимодействия.

Ключевые слова: профессионально-педагогическое общение, модель общения, коммуникативная стратегия

Sydorenko Victoria. Destructive models of communication strategy and tactic in the organization of pedagogical communication teacher of Ukrainian language and literature.

The scientific development thoroughly examined teacher-communication model philologist with children, reasoned choice of productive communication strategy and tactics, style of teaching communication for master-interaction.

Keywords: vocational and educational communication, communication model, communication strategy

Постановка проблеми. Продуктивність педагогічного спілкування значною мірою зумовлюється типом комунікативної стратегії і тактики, що обирається вчителем української мови і літератури під час урочної і позаурочної діяльності, індивідуальним характером комунікатора, усталеною системою способів і прийомів спілкування. У Стародавній Греції стратегом називали воєначальника, головнокомандувача, керівника великих воєнних операцій. Учитель-стратег – це той, хто оволодів мистецтвом організації і керівництва майстерної взаємодії у спілкуванні з учнями, батьками, колегами, соціумом. Комунікативна стратегія включає мистецтво планування, моделювання, підготовки і реалізації всіх етапів педагогічного спілкування, що ґрунтується на правильних далекоглядних прогнозах. Серед основних стратегій педагогічного спілкування (суперництво, уникнення, пристосування, компроміс, співробітництво) словесник-майстер завжди обирає співробітництво, співтворчість, співдію, фасилітативний і

партнерський формат регуляції співпраці. Комунікативна тактика підпорядкована стратегії, є її складовою частиною. Вона уможлиблює визначення методів, шляхів, тактичних засобів, форм, лінії поведінки вчителя української мови і літератури, що найбільше відповідають конкретним обставинам у даний момент і забезпечують стратегічний успіх навчання, виховання і розвитку гармонійної особистості. Майстерна комунікативна тактика вчителя-словесника проявляється у виборі ефективної комунікативної поведінки (тон мовлення, тембр і гучність голосу, мовленнєвий етикет, міміка, жести, пантоміміка, рухи, постава, хода, міжособистісний простір і под.), що впливає на створення сприятливого емоційно-психологічного клімату, спричинює продуктивний стиль педагогічного спілкування і діяльності та діалогічну або суб'єкт-суб'єктну, інтерактивну або полілогічну технологію. Щоб обрати ефективну комунікативно-ситуативну стратегію, досягти конструктивної мети, вчителю української мови і літератури важливо правильно ідентифікувати позицію співрозмовника, і, урахувавши обставини, можливості, імовірні труднощі, визначити власну комунікативну тактику, зреалізувати продуктивну модель взаємодії, дібрати ефективні засоби самовираження і самореалізації. Отже, ідеальним з погляду педагогічної майстерності й педагогічного мистецтва є поєднання тактовності вчителя як характерологічної властивості, що включає любов до учнів, повагу до їх людської гідності, чуйність, уважність, доброзичливість, лагідність, щирість, витримку, самовладання, завбачливість тощо, і вміння вибрати в кожному конкретному випадку найефективнішу педагогічну стратегію і тактику [6, с. 187-188].

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Стиль педагогічного спілкування розуміється нами як сукупність усталених способів, прийомів та експресивних проявів комунікативної взаємодії вчителя української мови і літератури з предметним і соціальним середовищем. Стильові особливості спілкування є індивідуальним професійно-особистісним надбанням педагога, що формується під впливом зовнішніх (вимоги освітнього середовища та ін.) і внутрішніх чинників (комунікативний потенціал, досвід, установки, мотиваційні тенденції, система цінностей і под.), стихійних і свідомих процесів. Типологію

комунікативних стилів дослідники, зокрема Н.П. Волкова [2, с. 44-45, 47-49], В.А. Кан-Калик [3, с. 97], І.А. Зязюн [4, с. 100], Л.Є. Туміна, Ю.В. Уварова та ін.) обґрунтовують особливостями комунікативного потенціалу педагога і учнів, характером їхніх стосунків, виробленим стилем педагогічної діяльності, соціально-етичними установками, домінуванням монологічної або діалогічної форми, гендерними стереотипами, а також такими інтегральними особистісними утвореннями вчителя, як-от: самооцінка, рівень самоактуалізації, особистісна зрілість, тип ставлення до оточуючих, природні нейродинамічні якості, темперамент, творча індивідуальність тощо. У психолого-педагогічній літературі немає єдності щодо кількісного та термінологічного тлумачення стилів педагогічного спілкування, для позначення яких дослідники оперують такими найменуваннями: авторитарний, демократичний, суперечливий (О.М. Степанов, М.М. Фіцула); діалогічний, альтруїстичний, конформістський, пасивний, маніпулятивний, авторитарно-монологічний, конфліктний (Т.Д. Щербан), авторитарний, демократичний, ліберальний (Н.П. Волкова [2, с. 45]; І.А. Зязюн [4, с. 100-101]); захоплення спільною творчою діяльністю, дружнє ставлення, спілкування-дистанція, спілкування-залякування, загравання (В.А. Кан-Калик [3, с. 97-101]); домінантно-дружелюбний, м'який; домінантно-дружелюбний, жорсткий; домінантно-агресивний; підкорено-дружелюбний; підкорено-агресивний (Ю.В. Уварова). Як показує аналіз психолого-педагогічної літератури, дослідниками висвітлюються лише певні аспекти вдосконалення майстерності педагогічного спілкування вчителя-словесника в системі післядипломної освіти. Це підтверджує **актуальність і значущість окресленої проблеми.**

Метою статті є підготовка вчителя української мови і літератури як конкурентоспроможного фахівця до організації майстерного професійно-педагогічного спілкування в нових соціокультурних умовах. Відповідно до поставленої мети **основні завдання наукової розвідки** окреслюємо наступним чином: 1) ґрунтовно описати деструктивні моделі спілкування вчителя-словесника з дітьми, колегами, батьками; 2) з'ясувати вплив типових непродуктивних моделей спілкування вчителя-словесника на результативність

діяльності школярів, їх ставлення до навчання; 3) подати способи організації ефективної комунікативної діяльності; 4) запропонувати шляхи підготовки комунікативно компетентного словесника в системі післядипломної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Організації ефективного професійно-педагогічного спілкування можуть заважати негативні домінуючі тенденції в комунікативній поведінці вчителя української мови і літератури. Труднощі, що їх зазнають учителі у своїх відносинах з учнями, у контактуванні з ними, І.О. Синиця [7, с. 195] доцільно обґрунтовує недосконалістю педагогічного такту і педагогічної тактики. Якщо деструктивні домінуючі тенденції для словесника є сталими, то, на думку В.А. Кан-Калика, формується невірний «педагогічний характер» [3, с. 35]. Це призводить до вироблення індивідуально-типологічного деструктивного стилю спілкування. Слід зазначити, що формування індивідуально-типологічного стилю педагогічного спілкування вчителя-словесника проходить в декілька етапів. Під час професійної підготовки на філологічному факультеті вищого навчального закладу, навчальної практики у майбутнього філолога проявляється схильність до певного комунікативного стилю, формується певна система ціннісних орієнтирів, з'являються комунікативні установки щодо організації педагогічного спілкування. Проте індивідуально-типологічні особливості співпраці з дітьми, колегами, батьками, рівень комунікативної майстерності вчителя української мови і літератури усталюється і відшліфовується лише в процесі безпосередньої професійної педагогічної діяльності, професійно-особистісного самовизначення і самоактуалізації. Силі педагогічного спілкування вчителя-словесника відображають його поведінково-ситуативні моделі на різних етапах взаємодії. Для вдосконалення комунікативної компетентності, набуття навичок міжособистісного спілкування варто враховувати непродуктивні поведінкові моделі спілкування вчителя-словесника з дітьми (колегами, адміністрацією, батьками). Ми, беручи до уваги типологію комунікативної поведінки, ролей і комунікативних установок учителя (Н.П. Волкова [2, с. 97-104], В.А. Кан-Калик [3, с. 97-104] та ін.), характерологічні ознаки деструктивної комунікативно

діяльності словесника (І.О. Синиця [5, с. 10-11 та ін.; 6, с. 51 і под.], пропонуємо ґрунтовніше розглянути деструктивні зразки комунікативної стратегії і тактики вчителя української мови і літератури, віддзеркалені в моделях спілкування.

Учитель-словесник «Альтруїст» (Я – сам(а)). Комунікативно-ситуативна модель характеризується безкорисливою відданістю роботі та учням, що поєднується з недовірою до їхньої самостійності, компетентності. Учитель-словесник усю ініціативу в комунікативному процесі бере на себе, нівелюючи при цьому в тому чи іншому виді діяльності активність учнів, підмінюючи їхні зусилля власною активністю; не вірить у можливості вихованців, формує в них залежність від себе. Низький рівень рефлексії педагога.

Учитель-словесник «Янгол» – депроблематизоване й безконфліктне спілкування з учнями без чітко визначених комунікативних і педагогічних цілей, що часто переходить у пасивне реагування на зміни ситуації. Зовнішня формальна доброзичливість при внутрішній байдужості, оскільки головний принцип діяльності словесника – не нашкодити нікому, не конфліктувати, бути «надмірно» добрим, приємним, доброзичливим для всіх. Орієнтування вчителя-словесника на репродуктивну діяльність («бути не гіршим за інших»). Поступливість, недостатня вимогливість до себе і школярів, безініціативність; лабільна або низька самооцінка.

Учитель-словесник «Шоумен» («Шоувумен») – урочна діяльність нагадує ток-шоу, оскільки розрахована на блискавичний ефект, проте не завжди результативний.

Учитель-словесник «Нарцис». Основними проявами розглядуваної комунікативно-ситуативної моделі є підвищена професійна та особистісна самооцінка педагога, амбіційність, «милування» собою, власними думками, висновками, постійне акцентування уваги на ролі, значущості вчителя в навчально-виховному процесі, тому чи іншому виді діяльності.

Учитель-словесник «Китайська стіна» свідомо чи несвідомо виставляє певні комунікативно-ситуативні бар'єри між собою і учнями, при цьому процес спілкування здійснюється без зворотної взаємодії, довіри, можливості висловити власну думку. Холодна відчуженість, підкреслена дистантність учителя-

словесника, орієнтування на формально-рольове спілкування зі школярами. Навчально-виховний процес зорієнтований на односторонній потік інформації.

Учитель-словесник «Приятель». З учнями переважають дружні стосунки, проте спілкування часто втрачає діловий контекст і набуває особистісного характеру; іноді міжособистісна дистанція зменшується до мінімуму, переходячи в панібратство.

Учитель-словесник «Тетерук» – «емоційна глухота» словесника, односпрямоване спілкування, оскільки вчитель чує тільки себе, ігнорує думки й запитання учнів, не відчуває психологічного клімату класу; замкнутість і байдужість до учнів; низька сенситивність до їхніх емоційно-психічних станів. Висока самооцінка в поєднанні з прихованим незадоволенням від спілкування.

Учитель-словесник «Гамлет» характеризується постійними сумнівами («Чи правильно зробив(ла)? Чи вірно мене зрозуміють учні? Чи не сказав(ла) зайвого?»). Отже, учитель-словесник немає власної чіткої професійної позиції, захищається чужим авторитетом. Неусвідомлене, нерегулярне, підпорядковане вимогам, вказівкам «зверху» професійне зростання.

Учитель-словесник «Робот» організовує навчальний процес на основі продуманого шаблону, не припускає видозміни заздалегідь запланованої траєкторії уроку. У навчальному процесі діють настанови: «Ми не можемо повернутися до домашнього завдання, бо не встигаємо за програмою», «На перерву не підемо, доки не виконаємо завдання».

Учитель-словесник «Диктатор» підпорядковує навчальну діяльність правилу «Я на уроці цар і Бог», «Наказуй і перевіряй». У навчально-виховному процесі словесник орієнтується на модель «навчання-примушування», «навчання-заякування», переважають дисциплінарно-авторитарні методи і прийоми, характерне нав'язування власних думок, установок, принципів. Егоцентризм вчителя, нетерпимість до помилок і заперечень з боку учнів, відсутність педагогічного такту, агресивність, суб'єктивізм в оцінках, орієнтування на репродуктивну навчальну діяльність. Низька сенситивність і рефлексія власної поведінки при високій самооцінці.

Свідомий чи несвідомий вибір учителем української мови і літератури непродуктивної моделі педагогічного спілкування спричинює деструктивні наслідки, зокрема ускладнення процесу комунікації, виникнення комунікативно-ситуативних бар'єрів, загострення конфліктних ситуацій, втрату емоційно-інтелектуальної і творчої спільності з учнями тощо. Характер взаємодії вчителя з учнями спочатку викликає певні форми емоційних переживань та формує емоційний досвід, в якому переважають певні почуття, таким чином формується типова для конкретної ситуації манера поведінки [1, с. 62]. Та чи інша непродуктивна модель спілкування вчителя української мови і літератури спричинює вибір дитиною певної комунікативної позиції. Причому з боку школярів спостерігаємо наступні деструктивні поведінкові реакції, зокрема а) зниження працездатності, низький рівень навчальної мотивації, байдужість, відчуження; б) боязнь висловити помилкову думку, порушення динаміки мовлення, пригніченість, роздратованість від спілкування з учителем, недовіра, тривожність, страх; в) небажання самостійно думати, діяти, працювати, моральна втома, виснаженість, інфантильна (байдужість у зовнішньому вигляді, зокрема міміці, жестах, виразі очей, відсутність уваги) або конфліктна реакція у відкритій (негативні емоції, некоректні запитання, грубі репліки, агресія, небажання слухати й розуміти) чи прихованій формі (невизнання авторитету вчителя, зневажливе ставлення); г) втрата інтересу до предмета, «відсиджування» на уроці, стратегія пристосування, тобто перебудова власної поведінки відповідно до вимог учителя-словесника, вироблення стереотипної поведінки на конкретному уроці у конкретного педагога; г) деструктивні дії (зрив уроку, різкі висловлювання тощо), неврози (неврастенія, істерія, психостенія), нервові зриви, дисгармонія в психічному стані (психогенія), психічні травми (страх, закомплексованість). Корекція деструктивних проявів спілкування вчителя-словесника, негативних домінуючих тенденцій в його поведінці відбувається через активізацію процесу самоактуалізації особистості, систематичний самоаналіз і саморефлексію.

Висновки. Отже, для організації ефективної комунікативної діяльності вчителю треба оволодіти комунікативною структурою всього педагогічного

процесу, вмiти конструювати свою педагогiчну iндивiдуальнiсть, тобто стиль спiлкування, та виражальнi засоби комунiкативного впливу на учнiв [3, с. 95]. У стилi педагогiчного спiлкування втiлюється унiкальнiсть комунiкативного потенцiалу вчителя української мови i лiтератури, його творча iндивiдуальнiсть, ставлення до дiтей, рiвень володiння педагогiчною технiкою, комунiкативнi установки, характер вiдносин iз дiтьми, колегами, батьками тощо. Найбiльш продуктивним з погляду органiзацiї навчального процесу та реалiзацiї притаманного йому розвивального, виховного i творчого потенцiалу є **активно-позитивне ставлення до дiтей та демократичний стиль професiйно-педагогiчного спiлкування**. Провiднi елементи окресленого стилю, зокрема визнання рiвноправностi власної та учнiвської позицiї у дiалогiчній взаємодiї i спiльнiй творчостi, гуманiстична спрямованiсть навчання, створення ситуацiї успiху, взаємоповага тощо, визначають основну комунiкативну стратегiю i тактику вчителя-словесника, впливають на вибiр таких способiв i форм взаємодiї, як координацiя, заохочення, дiалог, пiдтримка, допомога. Комунiкативно компетентний учитель української мови i лiтератури в процесi професiйної дiяльностi має виробити iндивiдуальну систему методiв, способiв, прийомiв взаємодiї, вибрати продуктивну модель спiлкування, адже культура спiлкування починається саме з педагога. Досягти високого рiвня майстерностi в органiзацiї спiлкування вчителю-словеснику допоможе оволодiння спектром комунiкативних умiнь i навичок, розробка i впровадження нових особистiсно зорiєнтованих та дiалогових технологiй комунiкативної взаємодiї, розвиток педагогiчного мислення та iнтуїцiї, збагачення арсеналу педагогiчного впливу на вихованцiв.

Список джерел

1. Бодалев А.А. Личность и общение : избранные труды [Текст] / Алексей Александрович Бодалев. – М.: Педагогика, 1983. – 272 с.
2. Волкова Н.П. Професiйно-педагогiчна комунiкацiя : навч. посiб. [Текст] / Наталiя Павлiвна Волкова. – К.: Академiя, 2006. – 256 с.
3. Кан-Калик, В.В. Учителю о педагогическом общении [Текст] : книга для учителя / Виктор Абрамович Кан-Калик. – М.: Просвещение, 1987. – 190 с.
4. Педагогiчна майстернiсть : пiдручник / I.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, I.Ф. Кривонос та iн.; За ред. I.А. Зязюна. – 3-тє вид., допов. i переробл. – К.: СПД Богданова А.М., 2008. – 376 с.
5. Синиця I.О. З чого починається педагогiчна майстернiсть [Текст] / Иван Омелянович Синиця. – К.: Рад. шк., 1972. – 166 с.
6. Синиця I.О. Педагогiчний такт i майстернiсть учителя [Текст] / Иван Омелянович Синиця. – К.: Рад. шк., 1981. – 319 с.